

EKONOMIKAS PARADIGMAS MAIŅAS NEPIECIEŠAMĪBA 21. GADSIMTĀ

Ivars Brīvers,
Dr. oec.

Atslēgas vārdi: *ekonomikas paradigma, ekonomikas izaugsme, vide, ilgtspējīga attīstība, stingrā stāvokļa ekonomika*

Divdesmit pirmā gadsimta sākuma notikumi liek cilvēcei saprast, ka tās izvēlētais ceļš pēdējo gadsimtu laikā ir bijis bīstams un nākotni apdraudošs. Uz alkatību un skaudību balstītā izaugsmes paradigma, kuras ietvaros mēģina risināt pasaules problēmas, ir izrādījusies novecojusi un savam laikam neatbilstoša. Tam pamatojums ir meklējams dažādos aspektos — ekoloģiskajā, sociālajā, morālajā un ekonomiskajā. Rakstā galvenā vērība ir pievērsta ekonomikas paradigmas maiņas nepieciešamības ekonomiskajam aspektam, vispirms parādot, ka ekonomikas zinātni ir nepareizi uzskatīt par jau pabeigtu un nākotnē nemainīgu. Savā laikā ekonomikas izaugsmes paradigma un procesi, kas ar to saistījās — kapitāla koncentrācija, finanšu tirgu attīstība un globalizācija, bija cilvēces attīstību veicinoši. Tagad tie ir kļuvuši par cilvēces izdzīvošanu apdraudošiem faktoriem. Ja līdz 20. gs. pasauli varēja uzskatīt par bezgalīgu, tagad tā vairs tāda nav. Līdz ar to izaugsmei vairs nav vietas. Tehnoloģiju attīstība ir radījusi „lieko cilvēku” problēmu, kuras risinājums, kāds tas bija, kad pasauli varēja uzskatīt par bezgalīgu, mūdienu apstākļos vairs neder. Nodarbinātības dilemma ir viena no tām, kuru nāksies risināt 21. gs., un esošās paradigmas ietvaros risinājums nav atrodamas. Jaunā ekonomikas paradigma balstīsies nevis uz izaugsmi, bet uz vides saglabāšanu, nevis uz uzņēmēju–inovatoru, vai vēl jo mazāk uz uzņēmēju–spekulantu, bet gan uz lietpratīgu saimnieku, kas zinās, ko darīt un kā darīt, lai nodrošinātu pietiekamu labklājības līmeni sev un savai saimei, vienlaikus sargājot vidi ekoloģiskā, kultūras, reliģiskā, etniskā, tiesiskā un sociālā aspektā.

Raksta mērķis ir izraisīt diskusiju par to, ka 21. gs. valdošā ekonomikas izaugsmes paradigma ir novecojusi un cilvēces eksistencei apdraudoša. Mērķa sasniegšanai vispirms apskatīts jautājums par vēsturisku pieeju ekonomikas zinātnei, kuru, tāpat kā jebkuru citu zinātnei, ir maldīgi uzskatīt par pilnīgu un nemainīgu. Izskaidroti pašreizējās ekonomikas paradigmas rašanās vēsturiskie pamati 18. gs. Turpmākajos gadsimtos pasaule ir būtiski mainījusies, līdz ar to pašreizējā pasaules situācijā ir vērojamas dažādaizādākas izpausmes tam, ka pasaulē briest lielas pārmaiņas. Īsumā pieminēts paradigmas mai-

ņas nepieciešamības ekoloģiskais aspekts. Galvenā vērība rakstā ir veltīta šīs problēmas ekonomiskajiem aspektiem. Iezīmēta iespējama jaunā ekonomikas paradigma, kas balstītos uz stingrā stāvokļa ekonomiku, kuru ir aprakstījis 19. gs. angļu ekonomists Džons Stjuarts Mills (*John Stuart Mill*). Šīs idejas ir attīstītas daudzu 20. gs. ekonomistu — Kēneta Boldinga (*Kenneth Boulding*), Ernesta Šumahera (*Ernst Friedrich Schumacher*), Hermana Deilī (*Herman Daly*) — darbos.

Rakstā ir izvirzīta hipotēze, ka jau tuvākajā laikā globālā mērogā cilvēku apziņā notiks būtiskas pārmaiņas, kuras izpaudīsies kā

atteikšanās no izaugsmes paradigmas par labu vides saglabāšanas paradigmai. Šīs hipotēzes pamatošanai ir izmantota vēsturiskā metode ekonomikas zinātnes ideju kvalitatīvai salīdzināšanai un analīzei. Raksts aptver plašu vēsturisku periodu trīs gadsimtu garumā un skar problēmas globālā mērogā.

1. Vēsturiskā pieeja ekonomikas zinātnei

Deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē izveidojās vairākas ekonomikas skolas, kuras balstījās uz atšķirīgām ekonomikas teorijas doktrīnām. Vai ekonomikas likumsakarības ir vienādas visos laikos un visās vietās, vai arī dažādās vidēs tās ir atšķirīgas? Neoklasiskā skola, kas šajā jautājumā sakņojās klasiķu, it īpaši Deivida Rikardo (*David Ricardo*) nostādnēs, pārstāvēja pirmo minēto pieeju. Citas skolas, kuras uzskata par alternatīvām neoklasisku nostādnēs balstītajai mūsdienu konformistiskās ekonomikas doktrīnai, apgalvoja, ka dažādās vēsturiskās un sociālās vidēs ekonomikas likumsakarības lielākā vai mazākā mērā atšķiras. Tādas bija gan marksisma, gan vācu vēsturiskās skolas (Vilhelms Rošers (*Wilhelm Roscher*), Gustavs Šmollers (*Gustav von Schmoller*)), gan angļu vēsturiskās skolas (Volters Bagehots (*Walter Bagehot*), Herberts Spensers (*Herbert Spencer*)), gan amerikāņu institucionālisma (Torstens Vebļens (*Thorstein Veblen*)) pieejas.

Pieņemot konformistiskās ekonomikas nostādnes par pamatu, tomēr nedrīkst ignorēt racionālo graudu, kāds ir vēsturisko skolu uzskatu paudējiem. Ekonomikas likumsakarības ir universālas. Tomēr ekonomika lielā mērā ir saistīta ar cilvēkiem, to domāšanas veidu un sabiedrībā valdošo uzskatu sistēmu, problēmu izvirzīšanas, formulēšanas un risināšanas modeli, kas dominē noteiktā vēsturiskā periodā — īsi sakot, ar ekonomikas paradigmu. Īsā vēsturiskā laika posmā izmaiņas sabiedriskajā apziņā nav pamanāmas, gluži tāpat, kā mēs, katru rītu raugoties spogulī, nesaskatām izmaiņas savā izskatā.

Taču ilgākā laika posmā šādas pārmaiņas notiek. Klasiskās ekonomikas skolas pamatlicējs Edems Smits (*Adam Smith*) 1759. g. rakstīja: „Lai arī cik savtīgs būtu cilvēks, viņa dabā acīmredzami ir daži principi, kuru dēļ viņš priecājas par citu cilvēku laimi tā, it kā tas attiektos uz viņu, kaut arī negūst no tā nekādu citu labumu, kā tikai prieku to redzēt. Līdzīgi mēs izjūtam žēlumu un līdzjūtību par citu cilvēku ciešanām, tās redzot... Tas, ka mēs skumstam līdz ar citu bēdām, ir pārāk acīmredzams fakts, lai to pierādītu... Pats lielākais kauslis, visnežēlīgākais varmāka nav bez šādām jūtām.”¹ Izlasot šo Smita pirms vairāk nekā 250 gadiem rakstīto, rodas pārdomas, vai pa šiem gadiem cilvēka dabā nav notikušas pārmaiņas, turklāt ne labākajā virzienā.

Kā norāda Karls Polaņi (*Karl Paul Polanyi*), ekonomikas sistēma savos pamatos ir cilvēku kultūras sastāvdaļa, tāpēc līdz ar kultūru tā atrodas pastāvīgā evolūcijas stāvoklī.² Cilvēku spēja pielāgoties mainīgajiem vides apstākļiem kultūras evolūcijas gaitā ir tas, kas visvairāk atšķir cilvēkus no citām dzīvām būtnēm.

Līdz ar to rodas secinājums, ka nav pareizi uzskatīt ekonomikas zinātnei par kaut ko gatavu un pabeigtu, kā arī esošo ekonomikas paradigmu par nemainīgu. Pašreizējā pieeja ekonomikas studijām un ekonomikas pamatu mācīšanai skolā liecina par pretējo. Pat padomju laikos ekonomikas studentiem tika pasniegta ekonomikas domas vēsture, tiesa gan, ideologizētā un tendenciozā veidā. Pašlaik ekonomikas un biznesa studentiem šāda studiju priekšmeta vairs nav — kāpēc gan runāt par pagātnes domātāju pieļautajām kļūdām, ja uz visiem jautājumiem jau ir gūtas pareizās atbildes, kam augstākais sasniegums esot Maikla Portera (*Michael Porter*) idejas. Tāpēc pašlaik sagatavotie ekonomikas un biznesa speciālisti spēj meklēt problēmu risinājumus tikai šauru rāmju ietvaros, tādējādi maz atšķiroties no padomju laiku pieejas, kur jebkurš risinājums bija pieļaujams tikai

ļeņinskās ideoloģijas izkropļota marksisma ietvaros.

Divdesmit pirmajā gadsimtā vērojamie pasaules notikumi, kuri ir ieguvuši sevišķi spilgtas izpausmes otrās desmitgades sākumā, liecina, ka ir nobriedusi ekonomikas paradigmas maiņa, kad atrast problēmu risinājumus pašiem sev uzlikto rāmju ietvaros vairs nebūs iespējams.

2. Pašreizējā ekonomikas paradigma un tās vēsturiskās saknes

Pasaulē ienesto milzīgo pārmaiņu sākumu iezīmēja industriālā revolūcija 18. gs., kuras gaitā zinātnisko un tehnoloģisko atklājumu mijiedarbība ar ekonomiskajiem apstākļiem būtiski mainīja gadsimtu gaitā ierasto cilvēku sabiedrības dzīvi. Industriālā revolūcija balstījās uz trim savstarpēji saistītiem pamatiem — kapitāla koncentrāciju, finanšu tirgiem un ekonomikas izaugsmi. Tas būtiski atšķīrās no iepriekšējās ekonomikas paradigmas, kurā neviens no jau minētajiem trim elementiem nespēja būtisku lomu. Industriālā revolūcija dažādās zemēs un dažādās nozarēs noritēja ar atšķirīgu ātrumu, un vēl 1898. g. izcilais latviešu ekonomists Kārlis Balodis savā „Nākotnes valstī” minēja, ka, atšķirībā no rūpniecības, lauksaimniecībā pēdējos 2000 gados nav notikušas būtiskas izmaiņas. Zemnieks 19. gs. beigās nespekulēja finanšu tirgos. Savu saimniecisko darbību viņš īstenoja, nevis balstoties uz aizņemto kapitālu, bet gan uz gadu gaitā no iepriekšējām paaudzēm mantotajām kapitāla precēm, pret kurām jau no mazām dienām tika ieaudzināta cieņpilna attieksme, lai tās savukārt varētu pārmantot nākamās paaudzes. Domājams, viņam nebūtu saprotams, kāpēc ir vajadzīgs katru gadu palielināt izaudzēto kartupeļu ražu, izslauktā piena daudzumu un citu radīto labumu apjomu par pieciem, septiņiem vai divpadsmit procentiem, ja vien attiecīgi nepalielinās saimes locekļu skaits.

Kapitāla koncentrācija, finanšu tirgi un

ekonomikas izaugsme bija pamatā mūsdienu ekonomikas paradigmai, ko savos darbos aprakstīja klasiskās ekonomikas skolas pārstāvji Smits, Rikardo, Mills un citi. Tie neapšaubāmi spēlēja nozīmīgu lomu cilvēces progresā, ko līdz ar klasiskās skolas ekonomistiem atzina arī Kārlis Markss (*Karl Marx*). Taču gan Smits, gan Rikardo, gan Mills, gan Markss uzskatīja, ka kapitāla koncentrācija un ekonomikas izaugsme ir raksturīgi procesi vēsturiski pārejošam periodam. Kas cilvēkam ir labs un piemērots bērnībā, ne vienmēr būs labs un piemērots vecumdienās. To pašu var attiecināt uz sabiedrības ekonomisko dzīvi noteiktā laika periodā. Tāpēc gan klasiķi, gan marksisti paredzēja, ka pienāks brīdis, kad sabiedrībai būs jāpārvērtē savs skatījums uz kapitāla koncentrāciju, finanšu tirgiem un ekonomikas izaugsmi kā neapšaubāmi labām lietām. Smits un Rikardo to vērtēja drīzāk ar nožēlu, kamēr Mills nebūt neuzskatīja, ka tas apdraudētu cilvēku labklājību, bet drīzāk otrādi.

Šeit ir būtiski atrunāt, kādā nozīmē rakstā tiek lietots izaugsmes jēdziens. Latvijā gan politiķi, gan žurnālisti un pat ekonomisti vārdu “izaugsme” lieto kā sinonīmu vārdam “attīstība”. Ka šie vārdi nav sinonīmi, skaidri parāda to latviskā semantika. Viens no stacionārā stāvokļa ekonomikas korifejiem, amerikāņu ekonomists Hermans Deilī definē šo atšķirību ļoti precīzi: “[...] izaugsme ir tad, ja kādas lietas ir vairāk, attīstība ir tad, ja pie tā paša daudzuma mums šī lieta ir labākā kvalitātē”³. Tātad izaugsme nozīmē “kļūt lielākam”, attīstība — “kļūt labākam”. Izaugsme atšķirībā no attīstības ir vērojama no ārpusē un ir izmērāma ar vienu skaitli. Ne vienmēr tas, kas kļūst lielāks, kļūst arī labāks. Šādas semantiskas nianšes varētu uzskatīt par nebūtiskām, ja vien politiķu un ekonomistu aprindās, kā arī plašā sabiedrībā netiktu kultivēts uzskats, ka izaugsme, tātad arī attīstība un labklājība, ir izmērāma ar vienu skaitli — IKP pieaugumu.

Pretstatā klasiķiem, neoklasiskās ekonomikas skolas pārstāvji Leons Valrāss (*Leon Walras*), Viljams Stenlijs Dževenss (*William*

Stanley Jevons), Elfreds Māršals (*Alfred Marshall*) un citi uzskatīja, ka kapitāla koncentrācija, finanšu tirgi un ekonomikas izaugsme būs mūžīgi vērojami procesi. Tas ir pamatā pašreizējai ekonomikas paradigmai — izaugsmes paradigmai. Divdesmitajā gadsimtā, valstu ekonomikām aizvien izplešoties, trim esošās paradigmas pamatiem — kapitāla koncentrācijai, finanšu tirgiem un ekonomikas izaugsmei — ir pievienojies ceturtais — globalizācija. Esošās paradigmas ietvaros tas viss tiek uzskatīts par neapstrīdami labām un vajadzīgām lietām. Ekonomikas izaugsmi joprojām min kā mērķi partiju programmās, politiķi, žurnālisti un sabiedrība kopumā to uztver kā neapšaubāmi labu lietu, pat nepadomājot — kāpēc ir vajadzīga ekonomikas izaugsme? Kādas problēmas rada ekonomikas izaugsme? Vai nav tā, ka 21. gs. guvumi no ekonomikas izaugsmes nespēj kompensēt tās radīto problēmu nestos zaudējumus? Varbūt klasiķiem — Smitam, Rikardo un Millam bija vairāk taisnības nekā neoklasiķiem?

Cilvēkiem ir grūti mainīt savu vērtību sistēmu un atteikties no priekšstatiem, kuri tiem šķiet acīmredzami un pašsaprotami. Ja lietas, kuras visu mūžu ir uzskatītas par aksiomātiskām, pēkšņi tiek apšaubītas, tas rada iracionālu pretestību. Tāpēc autori, kuri norāda uz šādu izmaiņu nepieciešamību, riskē vispirms tikt izsmieti. Ja viņiem izdodas pamatot sava viedokļa nopietnību, izsmieklis pārvēršas naidīgumā, izmantojot jebkādas līdzekļus, lai noniecinātu vai pat iznīcinātu nevēlamā viedokļa paudēju. Tomēr pasaulē notiekošās pārmaiņas liek domāt, ka ir nobriedusi paradigmas maiņa, un var izrādīties, ka centieni izvairīties no diskusijas par to bremzē sabiedrības attīstību.

3. Argumenti, kas pamato ekonomikas paradigmas maiņas nepieciešamību

Ekonomikas izaugsme tiek uzskatīta par pamatu labklājībai. Angļu profesors Tims Džeksons (*Tim Jackson*) savā populārajā

darbā “Labklājība bez izaugsmes” argumentēti pierāda, ka mūsdienās ekonomikas izaugsme labākajā gadījumā ceļ vienīgi vidējo labklājību, bet ne reālo labklājību sabiedrības lielākajai daļai. Šajā grāmatā, balstoties uz bagātīgiem statistikas datiem, viņš parāda, ka reālais labklājības līmeņa pieaugums vairs nav atkarīgs no ekonomikas izaugsmes. “Kamēr bagātie kļūst bagātāki, vidusslāņa reālie ienākumi Rietumu valstīs nepalielinājas jau ilgi pirms recesijas.”⁴ Līdzīgu vērtējumu sniedz Nobela prēmijas laureāts, amerikāņu ekonomists Pols Krūgmens (*Paul Robin Krugman*).⁵ Tāpēc apgalvojums, ka “ekonomikas izaugsme ceļ tautas labklājību” ir attiecināms tikai uz nelielu sabiedrības daļu.

Patiesai labklājībai vajag, nevis lai cilvēkam būtu iespējami vairāk labumu, bet lai to būtu tik daudz, cik ir nepieciešams.

Visskaidrākais un biežāk minētais arguments tam, ka ekonomikas izaugsme nevar būt ilgtspējīga, ir ekoloģiskais — ekonomika ir globālās sistēmas “Pasaule” apakšsistēma. Globālā sistēma neaug, līdz ar to, ja aug tās apakšsistēma, tā liek samazināties visām citām apakšsistēmām, agri vai vēl apstājoties savā izaugsmē, kad tā būs kļuvusi vienāda ar savu supersistēmu un izspiedusi ārā visas pārējās apakšsistēmas. Pēc dažādiem vērtējumiem, jau šobrīd pasaules ekonomika patērē 1,3 līdz 1,4 reizes vairāk resursu, nekā globālā sistēma spēj atjaunot. Tas, kā arī dabā vērojami procesi liecina, ka ekonomikas tālākas izaugsmes iespējas ir izsmeltas, un, ja dabu uztver kā pašregulējošu sistēmu, tad tā drīz noregulēs ekonomiku līdz pieļaujamam apmēram. Visticamāk, šis process ir jau sācies, un vulkānu izvirdumi, zemestrīces, virpuļviesuļi, plūdi, sausumi un citas pašlaik vērojamas parādības nav nejaūšas.

Lielākajai daļai cilvēku šīs domas šķiet nepieņemamas, jo tās neizbēgami noved pie nepieciešamības pārskatīt savus priekšstatus, tāpēc kāri tiek tverti jebkādi fakti, kas it kā apgāz dabā notiekošo pārmaiņu objektivitāti, vai, vēl vienkāršāk, kompromitē tos cilvēkus,

kuri izsaka šādas domas. Tā, piem., globālās sasilšanas neesamība tiek pamatota ar pēdējā laika salīdzinoši aukstajām un sniegotajām ziemām Ziemeļu puslodē, neizprotot, vai nevēloties izprast, ka vārdu savienojums “globālā sasilšana” pats par sevi nozīmē globālās pārmaiņas, kas neizslēdz “lokālu atdzišanu” vai citas atšķirīgas pārmaiņas atsevišķās pasaules vietās.

Neapšaubāmi, ekoloģiskais aspekts ir pats nozīmīgākais no visiem, kaut gan nērti nākas vērot apmēram šādu attieksmi: “Jā, tas ir svarīgi, taču par to domāsim tad, kad būsīm atrisinājuši citas problēmas — finanšu tirgu stabilizāciju, budžeta konsolidāciju un tamlīdzīgi.” Tikai tad var izrādīties par vēlu. Ja, piem., Eiropas teritorija uz ziemeļiem no 50. paralēles kļūtu neapdzīvojama, tad, salīdzinājumā ar to, visas pašreizējās pasaules problēmas liktos sīkas un maznozīmīgas.

Tomēr ekoloģiskais aspekts nav vienīgais, kas liek apšaubīt esošo ekonomikas paradigmu. Šaubas skar arī ekonomiku. Viens no galvenajiem šaubu avotiem ir “lieko cilvēku” problēma.

4. Nodarbinātības dilemma

Tehnoloģiju attīstības un kapitāla pieauguma rezultātā ar to pašu darba resursu daudzumu radītais saimnieciskās darbības rezultāta apjoms gadu no gada palielinās. Pie kapitālismam raksturīgā labumu sadales principa — “katram pēc ieguldītajiem resursiem”, kapitāla resursu un dabas resursu īpašniekiem, kuriem ir noteicošās iespējas vadīt tehnoloģiju attīstības virzienu, jo to rokās ir finansiālās sviras, tehnoloģiju attīstība ir vērsta galvenokārt uz darba resursu samazināšanu saimniekošanas procesā. Ja tiktu apstādināta ekonomikas izaugsme, esošā produkta apjoma radīšanai vajadzētu aizvien mazāk darba resursu. Šo procesu var vērot pat augošā ekonomikā; ne velti par vienu no populārākajiem politiķu lozungiem ir kļuvis “radīt jaunas darba vietas”. Pēc būtības tas ir aplami, jo ne jau darba vietu skaits, bet darba

procesa rezultāts būtu svarīgs no labklājības viedokļa. Darba vietu radīšana ir vajadzīga tāpēc, ka tehnoloģiju attīstības rezultātā arvien vairāk cilvēkiem rodas draudi palikt bez darba, līdz ar to bez iztikas līdzekļiem.

Lasot šīs rindas, iespējams, atmiņā atstās fakti par angļu strādnieku kustību 19. gs. beigās, kad strādnieki uzskatīja mašīnas par konkurentiem, kas viņiem atņēma darbu. Padomju laikos studentiem stāstīja par šo strādnieku maldīgajiem uzskatiem, jo, lai gan mašīnas tiešām samazina strādnieku darba izlietojumu, pasaule taču ir tik liela un vajadzību tās iemītniekiem ir tik daudz, ka darba pietiks visiem. Tā tas bija 19. gs., kad pasaule bija bezgalīga. Mūsdienų situācija ir atšķirīga, un to precīzi ir izskaidrojis amerikāņu ekonomists Boldings. Viņš tēlaini lieto divu atšķirīgu ekonomiku jēdzienus: “kovboju ekonomika” un “kosmosa kuģa ekonomika”.⁶ Kovbojs pasauli uztver kā bezgalīgu prēriju, kurā visa kā ir bezgalīgi daudz, ir tikai jātiek tam klāt, lai iegūtu to savā īpašumā. Ja kovbojs ir sabojājis vidi kādā vienā prērijas nostūrī, nav liela nelaime — viņam vienmēr atradīsies viss vajadzīgais, ieskaitot darbu, citur bezgalīgi plašajā prērijā. Līdz pat 20. gs. vidum cilvēki, tai skaitā ekonomisti tā uztvēra pasauli. Neoklasiķu darbi 19. gs. beigās ekonomikas izaugsmi izvirzīja kā procesu, kuram nav un nevar būt robežu, jo prērija (pasaule) taču ir bezgalīgi liela.

“Kosmosa kuģa ekonomikā” ir citādi. Pasaule vairs nav bezgalīgi liela, un resursu ierobežotības problēma, atkritumu problēma jau tagad ir kļuvušas tik izteiktas, ka nav grūti saskatīt to tiešās un netiešās sekas arī ekonomikā notiekošajos procesos (naftas cenu krasās svārstības, zelta, metālu, graudu cenu pieaugums u.tml.). Nodarbinātības problēma ir ieguvusi pavisam citas nianses, un ne tikai Latvijā tiek runāts par “darba vietu radīšanu”, kas varētu likties absurdi pat 20. gs. pirmās puses ekonomistiem.

Ekonomikas augsmes pretrunu sīki ir iztirzājis Džeksons darbā “Labklājība bez

izaugsmes”⁷. Tā kā reālais labklājības līmeņa pieaugums vairs nav atkarīgs no ekonomikas izaugsmes, ekonomikas augsmes vairs nav nepieciešama labklājībai, bet gan nodarbinātībai.

Vai nav tā, ka ekonomikas izaugsmes problēmai ir vienkāršs risinājums? Jau 1930. g. izcilais angļu ekonomists Džons Meinards Keinss (*John Maynard Keynes*) uzrakstīja eseju “Mūsu mazbērnu ekonomiskās iespējas”, kurā paredzēja, ka viņa mazbērnu paaudze, tātad mēs, strādāsīm tikai piecpadsmit stundas nedēļā, jo tehnoloģiju attīstības līmenis būs pietiekams, lai tādējādi nodrošinātu visu iztikai nepieciešamo.⁸ Tas sasauca ar utopisko sociālistu Tomasa Mora (*Thomas More*) 16. gs. rakstīto, ka cilvēki strādās sešas stundas dienā, un Roberta Ovena (*Robert Owen*) 19. gs. rakstīto, ka cilvēki strādās četras stundas dienā. Arī Kārlis Balodis “Nākotnes valstī”⁹ pauž līdzīgu ideju, tikai attiecinot to nevis uz darba dienas vai nedēļas ilgumu, bet gan uz cilvēka darba mūža garumu.

Ja Moru, Ovenu un arī Balodi liela daļa pieskaitītu utopistiem, tad Keinsu gan neviens neuzskatītu par tādu. Kāpēc nav piepildījusies Keinsa prognoze? Kāpēc, pieaugot produktivitātei, kas ļauj radīt fiksētu produkcijas daudzumu ar aizvien mazāku darba izlietojumu, cilvēku kopējais darba izlietojums nesamazinās pat valstīs ar augstu dzīves līmeni? Tik tiešām, varbūt nemaz nevajag “radīt jaunas darba vietas”, bet pietiek samazināt darba nedēļas garumu jau esošajās darba vietās? Īsu un precīzu atbildi uz to sniedz amerikāņu ekonomists Karls Viderkvists (*Karl Widerquist*): “Keinsa paredzējuma kļūda ir pieņēmumā, ka tehnoloģiju attīstība un kapitāla apjoma palielināšanās noteikti palielinās algas. Tā tas varētu būt, taču patiesībā izaugsmes labumi ir nonākuši pie kapitāla īpašniekiem un pie strādājošo augšējām aprindām, kuru darba grūtības pakāpe aizvien pieaug. Kas notiks, ja kapitāls kļūs tik ražīgs, ka spēs visu saražot bez darba līdzdalības? Darba algas tad būs nulle un strādājošiem nebūs citas

iespējas izdzīvošanai, kā tikai kapitāla īpašnieku žēlastība.”¹⁰

Mors, Ouens un Balodis savus paredzējumus izteica ar vienu atrunu — nav privātīpašuma uz kapitāla precēm. Keinsam šādas atrunas nav, tāpēc šajā gadījumā viņš ir vienīgais utopists no četriem minētajiem.

Problēmai būtu atrisinājums pie sadales principa “katram pēc padarītā darba”. Taču tas nozīmē atteikšanos no kapitāla preču privātīpašuma. Tad arī tehnoloģiju attīstība būtu vērsta galvenokārt uz dabas resursu izlietojuma samazināšanu, kas būtu vēlami no ilgtspējīgās attīstības viedokļa. Taču vēsturiskā pieredze rāda, ka vismaz pašreizējā sabiedrības locekļu apzinīguma līmenī šāds sadales princips neveicinātu uzņēmību un saimniecisku rīcību.

5. Globālais kapitālisms

Finanšu tirgi sākotnējā kapitāla koncentrācijas stadijā bija nepieciešami un efektīvi, jo pildīja resursu optimālas izvietojuma funkciju. Ar to arī tagad reizēm tiek skaidrots finanšu tirgu dotais labums. Industriālās revolūcijas sākumā tie tiešām bija attīstību virzošs spēks. Mūsdienās tie ir pārvērtušies par spēku, kas ir sabojājis tirgus mehānismu. To ir atzinuši daudzi ekonomisti, un bijuši spiesti atzīt politiķi, piem., Francijas prezidents Nikolā Sarkozy (*Nicolas Sarkozy*) 2010. g. 27. janvāra runā Pasaules Ekonomikas forumā Davosā.¹¹ Kapitāli plūst uz ienesīgākajām nozarēm, un tās acīmredzami ir spekulatīvajā ekonomikā. Ričarda Kantiljona (*Richard Cantillon*) un Edema Smita skaidrojums par “neredzamo roku”, kas izlīdzina ienesīgumu dažādās nozarēs, ir pareizs, taču šo roku kavē finanšu inovācijas. Galu galā “neredzamo roku” vairs neizdodas apturēt, un spekulatīvās ekonomikas burbulis plīst ar sprādzienu, kā tas bija šīs krīzes sākumā. Taču kapitāla īpašnieku ietekme uz procesiem pasaulē ir tik liela, ka krīzes smagums tiek novelts uz iedzīvotāju pleciem. Latvija ir viens no tipiskākajiem piemēriem šādai norisei. Izeja no krīzes

tiek meklēta, atjaunojot spekulatīvās ekonomikas izaugsmi, kas savukārt rada pamatus jaunai, vēl dziļākai krīzei. Inovatīvās idejas spekulatīvajā ekonomikā pietiekami ilgu laiku rada ilūziju par labklājības pieaugumu, taču galu galā ekonomikas likumi dara savu. Visa finanšu piramīda brūk, aizraujot sev līdzīgu uz parādiem veidoto labklājību.

Mūsdienu Lielās depresijas sākumā amerikāņu profesors Jagdišs Bhagvati (*Jagdish Bhagwati*) rakstīja: "Tās [krīzes] pamatā ir derivatīvi, ko neviens īsti neizprot... Pastāvēja pieņēmums, ka finanšu inovācijas ir tādas pat, kā nefinanšu inovācijas... Taču finanšu inovāciju sekas var būt letālas — tā ir "noārdošā radišana".¹² Pašreizējie notikumi pasaulē rāda, ka finanšu tirgos jeb spekulatīvajā ekonomikā ģenerētās "papīra bagātības" milzum lielais apjoms tiešām ir novedis pasauli pie bīstamas robežas. Mūsdienu neoliberālisma stūrakmens — finansializācija jeb finanšu tirgu lomas pieaugums tautsaimniecībā — ir radījis situāciju, kad nauda zaudē uzticību. Nikolā Sarkozy savā runā¹³ daudzkārt pieminēja dramatisko situāciju, pie kuras ir novedusi finansializācija, aicinot meklēt steidzamus risinājumus un dramatiski uzsverot, ka, ja šādi risinājumi netiks atrasti, tad izmaiņas nekontrolējamā ceļā notiks tik un tā. Sarkozy izvirzīja konformistiskajai ekonomikai netipisku jautājumu par "finanšu kapitālisma moralizēšanu", cerībā salabot tirgus mehānismu, ko ir sabojājuši spekulatīvā ekonomika. Pēdējā laikā no politiķu puses daudzkārt ir parādījušies mēģinājumi ierobežot spekulatīvo ekonomiku, taču reālas izpausmes tie nav guvuši. Tas ir samērā viegli saprotams, redzot saknes tam, kā interesēs pasaulē tiek pieņemti politiskie lēmumi.

Slavenais brazīliešu ekonomists Celso Monteiro Furtado (*Celso Monteiro Furtado*) savas grāmatas "Globālais kapitālisms" angļu izdevuma priekšvārdā 1998. g. rakstīja: "Šodien neviens nevar ignorēt fantastisko spēka koncentrāciju, ko iemieso sevī tas, ko saucam par finanšu tirgiem, kuros dominē spekulatīvi

darījumi. Globalizācijas virzīti, šie tirgi tagad ir visienesīgākie. Tāpēc arvien lielākā mērā labumu sadali pasaulē nosaka virtuālās operācijas, kas notiek finanšu sektorā. Tā ir vispilgtākā izpausme realitātei, ko dēvē par globālo kapitālismu, priekštecī pasaules spēka sistēmai nākotnē... Loma, kas tiks atvēlēta nacionālajām valstīm šajā jaunajā politiskajā veidojumā, ir neskaidra, jo tā būs atkarīga no šīm aizvien vairāk savstarpēji saistītajām struktūrām."¹⁴

Notikumi Eiropā 2011. g. beigās nepārprotami parāda, ka valstis ir pārvērtušas par veidojumiem, kas pieņem lēmumus, nevis vadoties no valsts iedzīvotāju interesēm, bet no starptautiskā kapitāla interesēm. Tas, ko vērojām Latvijā 2008.–2011. g. — "Parex" bankas pārņemšana, Godmaņa "ekonomikas stabilizācijas plāns", "strukturālās reformas", Dombrovska "budžeta konsolidācija" un citi notikumi vedināja uz domām, ka finanšu kapitāla intereses dominē tikai atsevišķās valstīs, to skaitā Latvijā. Taču Grieķijas problēmu risināšanas gaita, kad ierosinājums rīkot referendumu par grieķu tautas gatavību uzņemties jaunus parādus, izsauca sašutumu un niknumu aizdevējos, skaidri demonstrē to, ka „demokrātijai” ir selektīva izpausme, un tautas viedokli prasa tikai tad, ja var paredzēt, ka tas nebūs pretrunā ar globālā kapitālisma interesēm.

Plašsaziņas līdzekļos tišuprāt vai nejauši tiek popularizēts pēc būtības nacistisks viedoklis par "slinkajām" tautām, kuras nepietiekama darba tikuma dēļ vēlas dzīvot uz parāda. Taču cēloņi, kāpēc daudzas valstis ir nokļuvušas dziļā parādu jūgā, ir meklējami citur.

Izaugsmes paradigma paredz globalizāciju. "Konkurences priekšrocības" teorija būtībā paredz, ka katrs ražotājs savā ziņā kļūs par monopolistu, piešķirot savam produktam tikai tam vien piemītošas unikālas īpašības (parasti gan tas notiek pēc formas un ne pēc saturā). Līdz ar to patiens kļūst apgalvojums, ka iekšējais tirgus jebkurai valstij kļūst par mazu. Lai varētu pārdot produktu citu valstu

tirgos, kuros ienākumu līmenis nav pietiekams, lai nodrošinātu pietiekamu pieprasījumu, starptautiskā kapitāla vadoņi īstenoja kredītu piešķiršanu šo valstu iedzīvotājiem, apzinoties, ka tie nekad netiks atdoti. Taču izaugsmes nodrošināšanai tas bija vienkāršākais ceļš.

Cits faktors, kas daudzas valstīs, arī Latvijā, iedzina dramatiskā parādu jūgā, bija spekulācijas ar nekustamajiem īpašumiem, kuru izdevīgumu radija sākotnējā cenu atšķirība. Turīgo valstu iedzīvotājiem, kuru rīcībā bija lieka nauda, radās iespēja to ieguldīt izdevīgāk nekā bankā, tādējādi nabadzīgākajās valstīs nekustamais īpašums kļuva par spekulatīvo darījumu objektu. Pieprasījums nekustamo īpašumu tirgū auga ļoti strauji, un cenas paaugstinājās. Nabadzīgo valstu iedzīvotājiem, kuriem nekustamais īpašums bija vajadzīgs ne spekulatīvām vajadzībām, bet dzīvošanai, lai spētu konkurēt tirgū, nekas cits neatlika, kā ņemt kredītus, palielinot pieprasījumu un cenas. Arī bankas sāka konkurēt cita ar citu kredītu izsniegšanā. Tas noveda pie situācijas, ka ne vien iedzīvotāji neapzinājās kredīta atdošanas risku, bet arī bankas neapzinājās kredītu atgūšanas risku. Multiplikatora efekta rezultātā radās strauja izaugsme finanšu sektorā, tirdzniecībā un būvniecībā. Skanēja gaviles par straujo IKP pieaugumu. Taču tā bija izaugsme bez attīstības, tas pats finanšu piramīdas princips, kam pienāca gals, paliekot pāri tikai parādiem.

Aizvien vairāk cilvēku sāk apzināties esošo situāciju. Dažādās valstīs notiekošie protesti pret finanšu kapitālisma kundzību masu saziņas līdzekļos tiek pasniegti kā huligānisms un anarhija. Finanšu kapitāla pārstāvji Latvijā augstprātīgi pasniedz sevi kā labdarus, kuri pelna miljonus, bet maksā no tā nodokļus, pateicoties kam sev iztiku rod pensionāri un citi trūcīgie iedzīvotāji. Taču patiesībā, radot ar spekulatīviem darījumiem virtuālus miljonus naudas izteiksmē, viņu radītais reālais labums ir nulle. Par spīti vārdos sludinātajām prioritātēm ražošanai, nodarbinātības prob-

lēmas risināšanai un sociālās nevienlīdzības mazināšanai, joprojām svarīgākie signāli par ekonomikas atlabšanu tiek gaidīti no finanšu tirgiem, ārvalstu investoru jeb starptautiskā kapitāla pārstāvju teiktais politisku lēmumu pieņemšanā ir daudzkārt svarīgāks par valsts iedzīvotāju interešu ievērošanu. Skatoties patiesībai acīs, pašreizējām pasaules finanšu sistēmas problēmām nav risinājuma, ja par tādu neuzskata globālu, postošu karu, kā tas bija 20. gs. Lielās depresijas nobeigumā.

Domājams, ka iepriekš minētos procesus un problēmas izprot arī Eiropas Komisijas ierēdņi, kuri 2010. g. 3. martā publicēja dokumentu "Eiropa 2020: stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei". "ES 2020" stratēģijā formulētās trīs stratēģijas prioritātes labi izskatās uz papīra, bet reālajā pasaulē uz zināšanām un inovācijām balstītas ekonomikas veidošana ir ieguvusi visai absurdas izpausmes. Tas ļauj paredzēt, ka šo stratēģiju sagaidīs tās priekšteces — Lisabonas stratēģijas liktenis. Katrs pats var vērtēt, vai šajā stratēģijā paredzētais — "[...] lai līdz 2010. g. Eiropas Savienība kļūtu par konkurētspējīgāko, dinamiskāko un uz zināšanām balstīto reģionu pasaulē" — ir piepildījies.

6. Paradigmas maiņa un stingrā stāvokļa ekonomika — risinājums jaunās paradigmas ietvaros

Stingrā stāvokļa ekonomikas (*steady-state economy*) ideja nav jauna.

1848. g. klasiskās ekonomikas skolas pārstāvis Mills, kurš tāpat kā citi klasiķi uzskatīja kapitāla koncentrāciju un ekonomikas izaugsmi par vēsturiski pārejošām parādībām, savā darbā "Politiskās ekonomikas principi" iekļāva nodaļu "Par stacionārā stāvokļa ekonomiku". Mills rakstīja: "Vislabākais cilvēku sabiedrības stāvoklis ir tāds, kur neviens nav nabags, neviens nevēlas kļūt bagātāks, kā arī nebīstas kļūt nabagāks, jo tam nav iemesla baidīties, ka kāds viņu vēlēšies atstumt atpakaļ, lai pats izrautos uz priekšu."¹⁵ It kā sagaidot iebildumus par "stagnāciju",

kādā var ieslīgt sabiedrība šajā gadījumā, Mills tālāk raksta: “Stacionārs ekonomikas stāvoklis nenozīmē stacionāru cilvēka stāvokli. Šeit var būt lielākas iespējas kā jebkad visu veidu gara kultūrai, morālam un sabiedriskam progresam; lielākas iespējas dzīves mākslas pilnveidošanai, un daudz lielāka vēlme to pilnveidot, jo cilvēku prātus vairs nenodarbinās izdzīvošanas māksla... Kļūdās tie, kuri uzskata savstarpēju cīņu par vietu zem saules par cilvēcisku būtņu normālu stāvokli; ka cikstēšanās, grūstīšanās un kāpšana citiem uz kājām, kas ir pamatā eksistējošai sabiedrības dzīvei, ir visvairāk piemērotas cilvēku sabiedrībai. Tie ir raksturīgi simptomi tikai vienai industriālā progresa fāzei.”¹⁶

No daudzajiem domātājiem, kuri turpināja un izvērsa Milla ideju, šajā rakstā pieminēsim vācu izcelsmes angļu ekonomistu un sociologu Šumaheru.

1973. g. viņš publicēja savu grāmatu “Mazs ir skaists — ekonomika, ja cilvēkiem būtu nozīme”, kas būtībā ir vairāku Šumahera eseju apkopojums. Šumahers raksta: “Ir acīmredzami, ka alkatīga un skaudīga pieprasījuma virzīta, neierobežota ekonomikas izaugsme nevar iekļauties ierobežotā vidē.”¹⁷ Šumahers norāda, ka mūsu paaudzei nav ko lepoties ar to, ka “[...] tas, kas bija greznumlietas mūsu tēviem, ir kļuvis par pirmās nepieciešamības precēm mums”. Ar to cilvēce ir kļuvusi nevis stiprāka, bet gan vājāka un mazāk dzīvotspējīga. Pēc Šumahera teiktā, uz dzīvesveidu balstītiem maziem uzņēmumiem ir jāveido ekonomikas pamats. “Mazā uzņēmumā privātīpašums ir dabisks, auglīgs un taisnīgs. Lielā uzņēmumā privātīpašums ir rīks, kas dod iespēju īpašniekiem parazitēt uz citu darba. Tas ir ne vien netaisnīgi, bet arī nesaprātīgi, jo tas izkropļo attiecības uzņēmuma iekšējā vidē.”¹⁸

Visrūpīgāk un visdziļāk stacionārā stāvokļa ekonomiku ir aprakstījis amerikāņu ekonomists Deilī. Savā 1996. g. publicētajā grāmatā “Viņpus izaugsmes”¹⁹ viņš sīki un detalizēti atspēko argumentus pret stacionārā

stāvokļa ekonomiku un norāda uz visai acīmredzamām kļūdām pašreizējos priekšstatos par ekonomikas izaugsmi. Šīs grāmatas īss apskats šajā rakstā nespētu sniegt vajadzīgo priekšstatu par grāmatas pārliecinošo un argumentēto saturu, savukārt detalizēts izklāsts aizņemtu pārāk daudz vietas.

Deilī arī vēlāk ir publicējis grāmatas un rakstus par stacionārā stāvokļa ekonomiku, no kuriem ir jāpiemin 2008. g. publicētais raksts²⁰. Šajā rakstā no jaunāko pasaules notikumu perspektīvas Deilī vēl pārliecinošāk parāda stacionārā stāvokļa ekonomikas modeļa humānismu un ilgtspēju. Deilī raksta: “Divsimt gadus mēs esam dzīvojuši izaugsmes ekonomikā. Tāpēc mums ir grūti iedomāties, kā varētu darboties stacionārā stāvokļa ekonomika, lai gan lielum lielo daļu savas eksistences cilvēce ir dzīvojusi ekonomikā, kur ikgadējais pieaugums ir bijis nenozīmīgs. Izaugsmes ekonomika cieš neveiksmi. Ekonomikas apakšsistēmas ekspansija palielina vides un sociālās izmaksas vairāk, nekā palielinās labumi no produkcijas (šeit Deilī runā par analogiju makrolīmenī ar robežizmaksu un robežienākumu pieaugumu mikrolīmenī, kad, pārsniedzot noteiktu produkcijas izlaides līmeni, robežizmaksas sāk pieaugt straujāk nekā robežienākumi. *Aut. piez.*), līdz ar to padarot mūs trūcīgākus, nevis bagātākus... Mēs nepūlamies nodalīt izmaksas no ienākumiem mūsu nacionālajos kontos. Tā vietā mēs sametam tos kopā kā “aktivitātes”, rēķinot iekšzemes kopproduktu.”²¹

Deilī norāda uz būtisku lietu: “[...] stacionārā stāvokļa ekonomika nav apstājusies izaugsmes ekonomika [...] tāpat kā nevar uzskatīt helikopteru par lidmašīnu, kura ir zaudējusi ātrumu”²². Pāreja uz stacionāra stāvokļa ekonomikas modeli prasa citu cilvēku domāšanu un citu ekonomikas uzbūvi — vairākos līmeņos strukturizētu autarkiju, kas balstās galvenokārt uz maziem uzņēmumiem, finanšu sektoram esot valsts īpašumā.

Katrai tautai ir jābūt spējīgai attīstīties saviem spēkiem, bez palīdzības no ārienes. Visi

dzīvībai svarīgie produkti iespēju robežās ir jāražo pašu valstī. Tikai tāda valsts spēs būt patiesi neatkarīga. Jebkura valsts, kuras ekonomika ir atkarīga no citām valstīm, ir ne vien pakļauta krīzēm, bet arī var kļūt par dažāda veida izspiešanas upuri. Un otrādi — patiesi neatkarīgas valstis var veidot veselīgas tirdzniecības attiecības ar citām valstīm, apmaiņot ražošanas pārpalikumus un specifiskus produktus, taču saglabājot ekonomisko neatkarību un nenonākot parādu jūgā.

Izaugsme pati par sevi nav ne laba, ne slikta. Dabā lietas aug pašas par sevi, taču laikā prot apstāties izaugsmē. Jaunās ekonomikas paradigmas pamatā — šis pats princips: ekonomika gan mikro, gan makrolīmenī aug, līdz sasniedz optimālo apjomu. Tad izaugsme apstājas, taču neapstājas attīstība. Galvenā vērība ir veltīta vides, turklāt ne tikai tādā nozīmē kā “daba”, saglabāšanai.

Kā nonākt pie stingrā stāvokļa ekonomikas, vai tas ir iespējams evolucionārā ceļā, to rādīs laiks. Acīm redzami ir tas, ka šādas pārmaiņas iespējamas tikai globālā mērogā. Tikpat acīm redzami ir tas, ka tāda vai cita veida pārmaiņas ir neizbēgamas. Pēdējo gadu laikā vērotie pasaules ietekmīgāko politiķu — Nikolā Sarkozi, Hozē Manuela Barrozu (*José Manuel Barroso*), Baraka Obamas (*Barack Obama*), Angelas Merkeles (*Angela Merkel*) — mēģinājumi ierobežot starptautiskā kapitāla varu ir izrādījušies visai nedroši un nekonceptīvi. Taču, ja notiks mēģinājums atgriezt valstīm to demokrātisko funkciju — valsts iedzīvotāju vairākuma, nevis starptautiskā finanšu kapitāla interešu pārstāvniecību, tad iespējamais evolucionārais ceļš varētu būt šāds. Pirmkārt, ir jāatsakās no daļējo rezervju sistēmas monetārajā politikā, pārņemot naudas piedāvājumu valsts ziņā. Otrkārt, konceptīvi jāīsteno iecere par spekulatīvo darījumu aplikšanu ar nodokli, turklāt nevis pusprocenta apjomā, bet daudz lielāku. Tas acīmredzami mazinātu spekulatīvās ekonomikas ienesīgumu, līdz ar to vismaz daļēji atjaunojot “neredzamās rokas” darbī-

bu. Iespējams, ka tad finanšu sektora pāreja valsts īpašumā varētu notikt mierīgā ceļā, novirzot finanšu sektorā radītos ienākumus valsts budžetā.

Treškārt, ir jāatzīst, ka 20. gs. septiņdesmito gadu “mārketinga revolūcija”, kuras rezultātā mārketinga no tirgus pieprasījuma izpētes ir pārvērties par tirgus pieprasījuma veidošanu, ir bijis bīstams solis, kas apdraud ekonomikas ilgtspēju. Valstij būtu jākontrolē mārketinga radītā iedarbība uz cilvēku apziņu. Kā iespējams risinājums varētu būt reklāmas nodoklis. Apzinoties pretestību, ko tas varētu radīt, iesākumā varētu izmantot diferencētu pieeju dažādiem reklāmas veidiem, piem., drukātai reklāmai, kas lielā daudzumā tiek izplatīta iedzīvotāju pastkastītēs un līdzīgos veidos, piemērot augstu nodokli, pamatojot to ar dabas resursu nelietderīgu iznīkošanu, kā arī nosakot kvotas šādai reklāmai.

Visgrūtākais ir jautājums par izmaiņām cilvēku apziņā. Varmācīgā un uzspiestā veidā šādas izmaiņas radīt nav iespējams. Taču, ja masu saziņas līdzekļi pēdējā gadsimta laikā ir spējuši sekmīgi ietekmēt cilvēku apziņu vienā, uz alkatību un skaudību balstītas ekonomikas izaugsmes un tās dažādo izpausmju virzienā, tad vajadzētu būt iespējamam sekmēt izmaiņas arī pretējā virzienā. Tas būtu cilvēces eksistenci neapdraudošs pārmaiņu ceļš. Vai cilvēcei pietiks saprāta to izvēlēties, rādīs jau tuvākā nākotne.

Secinājumi

Ekonomikas zinātne, būdama cilvēces kultūras sastāvdaļa, mainās un attīstās. Ir nepareizi uzskatīt, ka ekonomikas zinātne būtu sasniegusi savu galīgo veidu. Lai varētu vērtēt, izprast un paredzēt ekonomikas zinātnes turpmāko attīstību, ir jāzina tās līdzšinējās attīstības gaita. Tāpēc ekonomistu un vadībzinības speciālistu izglītībā obligāti būtu iekļaujamas ekonomikas domas vēstures studijas.

Pašreizējā uz ekonomikas izaugsmi, finanšu tirgiem un globalizāciju balstītā ekonomi-

kas paradigma bija progresīva 18. un 19. gs. Pašreizējā vēstures posmā šī paradigma ir novecojusi un cilvēces attīstību apdraudoša gan ekoloģisku, gan ekonomisku, sociālu un morālu apsvērumu dēļ. Mēģinājumi rast risinājumu cilvēces problēmām esošās paradigmas ietvaros ir lemti neveiksmei.

Esošās paradigmas ietvaros nav tāda risinājuma, kas neapdraudētu cilvēces izdzīvošanu 21. gs. "lieko cilvēku" jeb nodarbinātības dilemmai, kad par mērķi kļūst nevis darba produkta, bet darba vietu radīšana. Šis dilemmas atrisinājums ir iespējams, tikai izejot no esošās paradigmas ietvariem.

20. gs. otrajā pusē un 21. gs. valstis no nacionālo interešu pārstāvēm ir pārvērtušās par starptautiskā kapitāla interešu pārstāvēm. Demokrātijas jēdziens ir deformēts, un tautas vairākuma interešu noskaidrošanai ir selektīva pieeja.

Pasaulē ir nobriedušas pārmaiņas ekonomikas paradigmas maiņai. Jaunā ekonomikas paradigma balstās nevis uz uzņēmēju-inovatoru, vēl jo vairāk ne uz uzņēmēju-spekulantu, bet uz lietpratīgu saimnieku, kurš, pirmkārt, zina ko darīt, un, otrkārt, kā darīt, lai saglabātu nemainīgu un pietiekamu labklājības līmeni sev un saviem tuvākajiem, kur būtiska labklājības sastāvdaļa ir vide — ekoloģiskā, kultūras, etniskā, reliģiskā, tiesiskā un sociālā izpratnē. Tiek veidota stingrā stāvokļa ekonomika. Ir privātīpašums uz mantisko kapitālu, nav privātīpašuma uz finanšu kapitālu.

Paradigmas maiņa notiks globālā mērogā. Lai tā norisinātos evolucionārā ceļā, ir nepieciešams, lai valstis atgrieztos pie demokrātijas tās patiesajā izpratnē, lai notiktu būtiskas pārmaiņas cilvēku apziņā, kuras var ietekmēt ar valsts rīcībā esošiem līdzekļiem, taču šīs pārmaiņas nav iespējamas varmācīgā ceļā.

Avoti un piezīmes

- ¹ Smith A. *The Theory of Moral Sentiments*. 6th ed. London: A. Millar, 1790. 538 p.
- ² Polanyi K. *The Great Transformation: The*

Political and Economic Origins of Our Time. Boston: Beacon Press, 2001. 360 p.

- ³ Daly H. A *Steady-State Economy*. 2008. Sk. internetā (22.05.2010.) www.sd-commission.org.uk/publications.php?id=775
- ⁴ Jackson T. *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. London: Routledge, 2009. 288 p.
- ⁵ Krugman P. *The Conscience of a Liberal*. New York: W. W. Norton, 2007. 296 p.
- ⁶ Boulding K. E. The economics of the coming spaceship earth, In Jarret H. (ed.) *Environmental Quality in a Growing Economy*. Essays from the Sixth RFP Forum. Baltimore MD: Johns Hopkins University Press, 1966. Pp. 3–14.
- ⁷ Jackson T. *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. 288 p.
- ⁸ Keynes J. M. Economic possibilities for our grandchildren. In Moggeridge D. (ed.) *The Collected Writings of John Maynard Keynes*. Vol. IX. London: Macmillan, 1972. Pp. 321–334.
- ⁹ Ballod K. (1898) *Der Zukunftsstaat, Produktion und Konsum im Sozialstaat*. Dritte, neubearbeitete Auflage. Stuttgart: Dietz, 1920. 284 p.
- ¹⁰ Widerquist K. Re-reading Keynes: economic possibilities of our grandparents. *Dissent Magazine*. 2006. Winter. Sk. internetā (30.06.2011.) <http://www.dissentmagazine.org/article/?article=168>
- ¹¹ Sarkozy N. *Speech in 40th World Economic Forum, Davos, January 27, 2010*. Sk. internetā (22.05.2010.) www.polity.org.za/article/fr-sarkozy-speech-by-the-president-of-france-at-the-40th-world-economic-forum-davos-27012020-2010-01-27
- ¹² Bhagwati J. We need to guard against destructive creation. *The Financial Times*. 2008. October 16.
- ¹³ Sarkozy N. *Speech in 40th World Economic Forum, Davos, January 27, 2010*. Sk. internetā (22.05.2010.) www.polity.org.za/article/fr-sarkozy-speech-by-the-president-of-france-at-the-40th-world-economic-forum-davos-27012020-2010-01-27

- org.za/article/fr-sarkozy-speech-by-the-president-of-france-at-the-40th-world-economic-forum-davos-27012020-2010-01-27*
- ¹⁴ Furtado C. M. *Global Capitalism*. Translation: Jorge Navarrete. Mexico City: Fondo de Cultura Económica, 1999. 106 p.
- ¹⁵ Mill J. St. *Principles of Political Economy*. New York: A. M. Kelley, 1965. 450 p.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Schumacher E. F. *Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered*. London: Blond & Briggs, 1973. 288 p.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Daly H. *Beyond Growth*. Boston: Beacon Press, 1996. 253 p.
- ²⁰ Daly H. *A Steady-State Economy*, 2008. Sk. internetā (22.05.2010.) www.sd-commission.org.uk/publications.php?id=775
- ²¹ Turpat.
- ²² Turpat.

NECESSITY OF CHANGING THE ECONOMIC PARADIGM IN THE 21st CENTURY

Ivars Brīvers

Summary

Key words: *economic paradigm, economic growth, environment, sustainable development, steady-state economy*

Twenty-first century events lead mankind to realize that the way chosen by the last century has been dangerous and threatening for its future. The growth paradigm, based on greed and envy, has proven to be outdated and inappropriate for its time. The attempts to solve global problems in the framework of that paradigm possibly are going to fail. This reasoning can be discussed in various aspects — ecological, social, moral and economic ones. The article focuses on the economic aspect of the necessary paradigm change, first showing that it is wrong to believe that the science of economics is already complete and intact. In the 18th century, the economic growth paradigm and processes associated with it — concentration of capital, development of the financial markets and globalization — were incentives for human development. In the 21st century, they have become hazards to human survival. Until the 20th century, the world could be regarded as infinite. In the 20th century, and especially in the 21 century, it ceases to be such. Consequently, there is no longer place for growth. Technological development has created a “surplus people” problem, which could be solved in an infinite world, but the solution is no more valid in today’s circumstances. Employment dilemma is among those to be addressed in the 21st century, and the solution should be found outside the old paradigm. The new economic paradigm should be based on preservation of environment instead of growth; not on entrepreneurs-innovators, or even less businessmen-speculators, but on effective executives, who know what to do and how to do to ensure a sufficient level of prosperity for themselves and their family, while protecting the environment from the ecological point of view, and cultural, religious, ethnic, legal and social as well.